

VAJÓ PÉTER

KÖZOKTATÁSUNK PÉNZ- ÉS IDŐKERETE EURÓPAI ÖSSZEHOSONLÍTÁSBAN

A magyarországi reformtörekvések fókuszában az áll, hogy felzárkózzunk Európához a gazdaságban, a demokráciában, a jogállamiságban. Újabban az is egyre többször megfogalmazódik, hogy a közoktatásban sem másról vagy kevesebbről kell gondolkodni, mint a felzárkózás. Ehhez viszont jobban meg kell ismerni, hogy mihez akarunk felzárkózni, mibe akarunk integrálódni.

Ma már egyre jobban elfogadott, hogy a világpiacon nemcsak a termékek, hanem a gazdaságpolitikák és — ami bennünket foglalkoztat — a közoktatáspolitikák is összemérődnek. Magyarország, Ausztria, Bajorország számos területen rokon vonásokkal rendelkezik. Ugyanakkor szembeűnő, hogy — egyebek mellett az oktatási rendszerek színvonalkülönbsége miatt is — nagyon lemaradtunk nemcsak az életszínvonalban, termelékenységben, hanem viselkedési, politikai és munkakultúrában is.

Összehasonlításunk terjedelmi okokból nem lehet teljes, csak az EGK-országokra és az oktatásügy csupán két fontos dimenziójára összpontosítunk.

1. Az oktatás részesedése a nemzeti össztermékből

(GNP = Gross National Product)

Egyre többször elhangzik, hogy a nálunk gazdaságilag sikeresebb országok — nemcsak a centrumban, hanem a félperiférián is — sokkal többet fordítanak a GNP-ből az oktatásra, mint mi. Minden gazdaságilag sikeres ország legalább egy tízéves periódusban (az EGK-országok 1960—72 között) elvégzi az oktatásban is az "eredeti tőkefelhalmozását", s ilyenkor a GNP 10-14%-át fordítják az oktatásra. Közismert, hogy ez nálunk még nem történt meg. A hazai pénzügyi szakemberek és a kutatók egy része, amikor összehasonlítják hazánk és a fejlett országok közoktatásának a GNP-ből való mai részesedését, számos hibát elkövetnek:

a) Csak a jelenlegi — vagy egy-két évre visszamenő — GNP-részesedéseket hasonlítják össze, s nem tudják, hogy az 1960-as években és 1970 elején

az EKG-országok a GNP 14%-át fordították az oktatásra¹ — mi 4%-ot —, és megállapodtak abban, hogy 1970-ig a GNP-növekmény legalább 50%-át az oktatási beruházásokra fordítják. Ez volt az oktatásban az "eredeti tőkefelhalmozás" ezekben az országokban, s ekkor állították az oktatást egy új növekedési pályára. Ezt követően már elég a GNP 5-7%-át az oktatásra fordítani.

Itt azt is megemlíthetjük, hogy számításunk a magániskolák tandíjait és a magánalapítványok stb. egy részét nem foglalja magába.

b) Sokan úgy vélik, hogy a magyar GNP "értéke" azonos a fejlett országokéval, pedig ez messze nem így van. Ha nem is a legfejlettebb országokat nézzük, hanem pl. az EFTA-országokat: Ausztria GNP-értékét vesszük 100%-nak, akkor ugyanez Norvégiában már 125%-ot, az EKG-hoz tartozó Hollandiában pedig 150%-ot, míg Magyarországon csak 47%-ot ér. Másképpen fogalmazva ez azt jelenti, hogy ezen országok csak akkor fordítanak azonos értéket a közoktatásra, ha pl. Hollandia a GNP 3,3%-át költi erre, akkor Norvégiában 4%-ot, Ausztriában 5%-ot, míg Magyarországon több mint 10%-ot! Az is sokat mond, hogy Svédország kormánya koronában költ annyit az oktatásra, mint mi forintban.

c) Nem azonos fogalmakat takarnak az oktatási költségek és finanszírozási módok sem. Nyugat-Európában csak a szűk értelemben vett közoktatási költségeket számolják ebbe bele — a pénzt közvetlenül és teljesen az iskolák, nálunk pedig a tanácsok kapják —, s nem veszik figyelembe a pártok, az ifjúsági szervezetek, a szakszervezetek, fegyveres erők, üzemek stb. oktatási jellegű költségeit.

d) Ritkán mondják el, hogy Magyarország 1988-as oktatási ráfordítása (GNP-ből számítva) nem éri el az 1980-as világszámot sem, attól közel 15%-kal elmarad.

e) A fejlett országok tanulónként számolják és adják a működéshez biztosított támogatást. Ott egy év alatt 1500-2000 dollárt adnak egy tanulóra, a nálunk így számított összeg az általános iskolában 10 ezer forint.

f) Nem járunk jobban, ha az oktatási beruházást viszonyítjuk a tanulólétszámhoz. Ez Belgiumban 8 ezer belga frank/tanuló/év, Franciaországban 11 ezer francia frank, az NSZK-ban 7 ezer márka, Svédországban 5 ezer korona, Magyarországon pedig 2300 forint/tanuló/év.²

¹Az egész világ vonatkozásában: az oktatás 1960-ban évi átlag 3,7%-kal részesedett a bruttó nemzeti termékből, s ez 1980-ra 5,7%-ra növekedett. Ehhez viszonyítva is igen rossz volt a 4,7%-os magyar arány! Ez most 1988-ban nálunk 5,1% a közoktatásban és 0,8% a felsőoktatásban. 1990-től tervezik nálunk a közoktatás normatív finanszírozását.

²A lemaradásunk érzékeltetését Belgium példáján mutatjuk be: az óvodásokra és az elemi iskolai tanulókra 57 milliárd (md) belga frank (BF)/év az állam költségvetési támogatása, a közép-

g) Az összehasonlításban azt is látni kell, hogy Nyugat-Európában tavaly az infláció a miénknek az egynegyedét sem érte el, ezért ugyanaz az összeg nálunk jóval kevesebbet ér.

h) Az 1988-as, 1989-es költség pedig azért is problematikus, mert nálunk ekkor térünk át az új adórendszerre, s a bérbruttósítás és a társadalombiztosítási járulék úgy emelte meg igen jelentősen a költségtámogatást, hogy abból az oktatásügy nettó értékben semmit sem profitált. (Az állam az egyik zsebéből a másikba tette a pénzt.)

A hetvenes évek elején még viszonylag zavartalanul működött Nyugat-Európában a konszenzuson alapuló oktatáspolitikája, amely a korábbi időszakot jellemezte. De már megjelentek a "Black Paper"-ek, és 1975-től az új kihívások az oktatás számára, közte a pénzügyi kihívás is, különösen azokban az országokban, amelyekben a helyi adófizetésen alapuló oktatásfinanszírozási rendszer van. A demográfiai apály ezt a gondot növelte, mivel a központi kormányok általában az iskolába járó gyermekek számától függően nyújtanak támogatást a helyi hatóságoknak (Halász, 1985). Ugyanakkor nő a nem központi költségvetési források szerepe.³

Az 1970-es, illetve az 1975-ös évektől általában csökkenő tendenciájúvá vált az oktatás részesedése a GNP-ből. Az összehasonlítást nemcsak a GNP-k eltérő értéke,⁴ hanem a változó infláció is nehezíti (az EKG átlag inflációja tavaly 5% volt), de bizonyos tendenciák megállapíthatók.

Az összehasonlítás alapadatait az 1. táblázat közli. Ez az adatsor az UNESCO statisztikai rendszerére épül: tényszámok, a tagállamok sajátos statisztikai adatszolgáltatásai szerint képződtek az ország pénzmemében kifejezve. Az adatok három megközelítésben mutatják az oktatás anyagi megalapozottságát: a teljes oktatási ráfordítás: a statisztikailag bárhol kimutatható összeg; az iskolarendszer működési költsége: az értelemszerűen eltérően körülhatárolt pénzmennyiség; az oktatási beruházás: a jövőre irányuló befektetés tétele.

---

iskolákra 110 md BF/év, a felsőoktatásban 40 md BF/év. Ez csupán a központi oktatásfinanszírozási összeg. Ehhez jön: évi 15 md BF iskolaépítésre, valamint a két országrész, a helyi közösségek és a magánszemélyek kiadásai (pl.: 1982-ben a két nyelvterület 13 md BF-ot, a helyi közösségek 38 md BF-ot költöttek az oktatásra, a magánszemélyek kiadásait nem hozták nyilvánosságra! Emellett vannak ösztöndíjak, kölcsönök, évi 2 md BF értékben). A 408 md BF (1982-es kiadás) összevetve a mi 78 md Ft (1988) oktatási költségvetésünkkel azt eredményezi, hogy Belgiumban az oktatásra tízszer annyit költenek, mint nálunk!

³A GNP-k jobban összehasonlíthatók, mint a költségvetések.

⁴Magyarország egységnyi GNP értéke, mint említettük pl. csupán 47%-a Ausztriáénak. Ugyanakkor Ausztriában 1988-ban csak 2%-os volt az infláció, nálunk pedig 18%. Ezért a folyó "nominális" GNP-t mindig reál GNP-vé kell átalakítani a GNP-deflátor segítségével az infláció miatt. (Ez a GNP "deflálása".)

1. táblázat. Az oktatás részesedése a nemzeti össztermékből

Ország, pénzmen	Teljes oktatási ráfordítás			Az iskolarendszer működési költsége				Oktatási beruházás	
	Lakosság (1), tanulók (t) száma (millióban)	Összeg (millió)	Bruttó GNP %-a	Állami költs. %-a	Összeg (millió)	Bruttó GNP %-a	Állami költs. %-a	Egy tan. eső (ezer)	Összeg (millió)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
<u>Anglia</u> (font) l: 56 t: 19,8 óvodával	<u>1975</u> 7.029 <u>1980</u> 12.856 <u>1984</u> 16.678	6,7 5,6 5,2	14,3 13,9 11,3	6.292 12,094 16,007	6, 5,3 5,	.. .. ..	0,58 1,1 1,4	728 762 671	0,07 0,07 0,06
<u>Belgium</u> (frank) l: 9,9 t: 1,8	<u>1975</u> 143.856 <u>1980</u> 208.469 <u>1985</u> 287.388	6,2 6, 6,1	22,2 16,3 15,2	131,906 206,226 272,843	5,7 5,9 5,8	23 18,6 16,	7,3 11,3 15,1	11.951 2.242 14.545	6,6 1,2 8,1
<u>Dánia</u> (korona) l: 5,1 t: 0,97	<u>1975</u> 16.801 <u>1980</u> 25.020 <u>1984</u> 35.589	7,8 6,9 6,6	15,2 9,5	14.600 22.188	6,8 6,1	9,	1,5 2,2	2.201 2.832	2,2 2,2
<u>Franciaország</u> (frank) l: 54 t: 11,8 óvodával	<u>1975</u> 76.357 <u>1980</u> 142.099 <u>1982</u> 202.230	5,2 5,1 5,8		66.873 131.441 194.708	4,6 4,7 5,4		5,6 11,1 16,5	9.484 10.658 13.522	8, 9, 11,4
<u>Görögország</u> (drachma) l: 8,7 t: 1,5	<u>1975</u> 13.560 <u>1981</u> 49.684 <u>1983</u> 74.374	2, 2,4 2,4	8, 6,8	12.335 47.210 71.726	1,8 2,2 2,3	9, 7,4	8,2 31,4 47,8	1.123 2.474 2.648	7,4 16,4 17,6
<u>Hollandia</u> (holland forint) l: 14,1 t: 3,4 óvodával	<u>1975</u> 18.096 <u>1980</u> 26.606 <u>1984</u> 27.375	8,2 7,9 6,9		14.881 23.079 24.168	6,8 6,9 6,1		4,4 6,5 7,1	3.215 3.527 3.207	0,94 1, 0,94
<u>Írország</u> (font) l: 3 t: 0,8	<u>1975</u> 230 <u>1980</u> 594 <u>1984</u> 982	6,2 6,6 6,7	10,8 9,1	179 515 898	5,3 5,7 6,1	12,8 10,7	0,3 0,7 1,2	31 79 83	0,04 0,1 0,1

1. táblázat folytatása

Ország, pénznem	Teljes oktatási ráfordítás			Az iskolarendszer működési költsége				Oktatási beruházás	
	Lakosság (l), tanulók (t) száma (millióban)	Összeg (millió)	Bruttó GNP %-a	Állami költs. %-a	Összeg (millió)	Bruttó GNP %-a	Állami költs. %-a	Egy tan. eső (ezer)	Összeg (millió)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
<u>Itália</u> (lira) l: 56,4 t: 14,8 óvodával	1975 5.675 1983 30.230	4,5 5,7	9,4 9,6	5.060 28.040	4,1 5,2	12,6 10,	3,4 8,9	615 2.190	0,4 1,5
<u>Luxemburg</u> (frank) l: 0,4 t: 64	1975 5.023 1980 9.791 1983 11.115	4,8 6, 5,6	15 14,9 14,1	3.903 9.305 12.316	3,8 5,7 5,3	15,8 19,8 18,8	60,9 145 192	1.120 486 798	17,5 7,6 12,
<u>Német Szövetségi Köztársaság</u> (NSZK márka) l: 59,7 t: 12,2	1975 52.861 1980 70.099 1984 80.753	5,1 4,7 4,6	10,7 10,1 9,2	42.457 60.558 72.824	4,1 4,1 4,2	9,4 9,5 10,2	3,4 5, 6,	10.404 9.541 7.929	8,5 7,8 6,4
<u>Portugália</u> (escudo) l: 9,5 t: 1,8	1975 15.215 1980 53.233 1983 91.166	4,0 4,4 4,2	11,2 11,5	14.270 45.443 86.220	3,8 3,8 4,	13,9 13,	7,9 25,2 47,9	944 7.790 12.945	5,2 43,0 72,9
<u>Spanyolország</u> (peseta) l: 36 t: 8,1 óvodával	1975 105 1980 346 1985 917	1,8 2,3 3,3	13,6 14,7 14,2						
<u>Svédország</u> (korona) l: 8,3 t: 1,4	1975 21.230 1980 47.322 1985 65.000	7,1 9,1 7,7	13,4 14,1 12,6	19.281 40.886 57.703	6,4 7,8 6,9	13,9 13,9	13,8 29,2 41,2	1.949 6.437 7.298	1,4 4,6 5,2
<u>Magyarország*</u> (forint) l: 10,7 t: 2,4 óvodával	1975 19.325 1980 33.099 1985 70.000 1988 67.900	4,1 4,7 7,0 5,1	4,2 5,2 8,2	16.720 27.516 64.063	3,5 3,9 6,4	5,3 6,4 10,5	6,9 11,0 29,0	2.606 5.583 5.936	1,1 2,3 2,3

*1975 óta Magyarországon 228%-os áremelkedés volt. Külön érdemes összehasonlítani az egy tanulóra jutó oktatási beruházások összegét (pl. NSZK 7 ezer márka, Magyarország 2300 Ft).

Mind a három összeg relatív "oktatási tartalmú" attól függően, hogy mit soroltak az oktatási tevékenységhez (pl. óvoda, üzemi oktatás, társadalmi szervezetek oktatása, fegyveres erők oktatása stb.), és hogy az egyes pénznemek milyen mértékben — ténylegesen és abszolút értékben — biztosították az oktatás fedezetét. Esetenként különböző évekből származnak az adatok és vannak üresen hagyott rovatok is. Ez az egyes tagországok adatszolgáltatása miatt alakult így. Spanyolország például táblázatunk szempontjából a legfontosabb kérdéseket hagyta megválaszolatlanul, s ezért sorrendileg nem tudjuk értékelni.

Az oktatás költségvetési részesedését⁵ és beruházási tételét pedagógiai-lag is értékeltük az oktatás-gazdaságtani szempont kiegészítéseként. Ezért a pénzügyi rendszeren belüli viszonyítás, az oktatásra eső részesedés százaléka mellé az egy tanulóra eső költségek százalékát is feltüntettük, így meggyőzőbben következtethetünk az oktatás tartalmi lehetőségeire, sőt a perspektíva kezelésére is.

Az általunk vizsgált időszak egy évtized. A tendenciák értékelésére két évtized feltétlenül kell. A bejelölt időhatár a hetvenes—nyolcvanas évekből — a hatvanas évek ismeretében! — alkalmasnak látszik az oktatás és a gazdasági fellendülés összefüggéseinek vizsgálatára: az oktatás mint termelési tényező az iskolarendszer keretei között hozzájárult-e a termelés fejlődéséhez, a technikai, technológiai színvonal ugrásszerű változásához. De az oktatáson belüli problémák egyikére-másikára is következtethetünk, ha annak megoldásában az anyagi-technikai feltételek meghatározóak. Ilyen kérdés például az idegennyelv-oktatás, a műszaki, a természettudományos oktatás korszerűségének összefüggése a költségvetés dotációjával.

Mit olvashatunk ki a táblázatból, az összehasonlításokból milyen következtetést vonhatunk le?

A GNP-részesedés — az 1960—1972-es csúcs után, 1975-től látható — csökkenése mellett többszörösére emelkedett az oktatásra fordított bruttó összeg mind a 13 országban. Mivel ebben az időszakban Európa-szerte infláció volt a jellemző, az emelkedés okát ebben is kereshetjük. Kimutathatóan egyenes arány van az inflációs rátával.

⁵Az oktatás központi költségvetésből való részesedése alapján rendkívül bizonytalanul lehet összehasonlítást végezni egyrészt azért, mert a költségvetések más-más százalékát jelentik a GNP-nek (nálunk kb. 75%-át, a fejlettebb országokban 50%-át), másrészt azért, mert pl. országonként eltér az oktatás ingyenessége, ill. a magán- (tandíjas) oktatás aránya. Jelenleg (1988) nálunk az oktatásra a költségvetésből 78,4 md Ft-ot fordítanak. A statisztikából az nem derül ki, hogy ebből mennyi a párt, a KISZ, a szakszervezeti, a honvédségi oktatás költsége. (Ebből a közoktatásra 67,9 milliárdot, a felsőoktatásra 10,5 milliárdot fordítottunk. A nemzeti össztermék 1426 milliárd Ft volt.)

Az oktatás részesedési százaléka eltérően változott az egyes országokban. Emelkedett Franciaországban, Luxemburgban, a nem EGK Svédországban, Japánban, Kanadában, szinten maradt az NSZK-ban, s a többi EGK-országban kisebb-nagyobb mértékben csökkent.⁶

A fő dilemma: Hogyan értékeljük önmagához viszonyítva azt a tényt, hogy a magyar iskolarendszer működési költsége négyszeresére, a költségvetési százalékarány pedig kétszeresére növekedett? Ez idő alatt az elismert és kimutatott infláció elérte a 220%-ot, sőt bizonyos vonatkozásaiban meg is haladta. Még nagyobb probléma, hogy ebben az időben volt a demográfiai csúcs, sor került a pedagóguslétszám jelentős emelésére, az oktatási költségek zöme bérköltség volt, vagyis a rendelkezésre bocsátott költségek erre, valamint a bruttósításra és a társadalombiztosítási járulékra mentek el. A feltételek modernizálására nem maradt pénz. Ehhez viszonyítva a költségvetési részesedés duplájára emelkedését már nem értékelhetjük pozitív jelenségként. Ellenkezőleg, oktatásügyünk feltételeiben az utóbbi tíz évben tovább szegényedett, a restrikción e téren is kedvezőtlenül hatott. Továbbra is várat magára Magyarországon az oktatásügyi "eredeti tőkefelhalmozás".

A statisztika pedagógiai szempontú értékeléséből a következő helyzetkép olvasható ki: mind a 13 országban többet költöttek egy tanulóra (az USA-ban 1522 dollárt egy tanulóra). Ezt természetesen megint csak az infláció függvényében értékelhetjük reálisan. Az élcsoportba Svédország és Luxemburg állítható. Az EGK-országok többségében az egy tanulóra eső átlag megkétszereződött. Miután ott a nyolcvanas években az infláció lefékeződött, ez kedvező, ha nem is olyan, mint a hatvanas években volt. A görög átlag a magyarhoz hasonlóan az inflációs ráta arányába állítva lehet csak reális.

Érdekes képet mutat az oktatási beruházás — mint ami hosszú távon a legtöbb hasznot hozza — általában emelkedő tendenciája. Kiugróan magas a nem EGK Svédország esetében, vannak szinttartók, mint Dánia, Hollandia, Belgium. Némileg csökkent az NSZK-ban, bár nagyságrendileg így is az élcsoportba tartozik. Ezeknek az átlagszámoknak az ismeretében önmagában sem lenne

⁶Az összehasonlíthatóságot erősítő a közoktatási ráfordításokat szokás tanulónként az egy főre eső jövedelemhez és az átlag termelési munkabérhez is viszonyítani oktatási szintenként. (Itt természetesen a vásárlóerőt és a piaci árfolyamot is figyelembe veszik.) Példaként a középfokú oktatást mutatom be; Kanada 2,253 e US dollár/fő/év, 21,7%-a az egy főre eső jövedelemnek, 16,2%-a az átlag termelési munkabérnek. Franciaország: 2,833, 24,7%, 24,5%. NSZK: 1,9400, 15,7%, 12,0%. Olaszország: 981, 15,4%, 10,4%. Japán: 2,291, 23%, 18,6%. Egyesült Királyság: 1,579, 16,3%, 12%. USA: 1,522, 13,2%, 10,1%. (Az elemi oktatás ennél valamivel kevesebb, a felsőfokú oktatásban viszont ennek kb. 2-3-szorosa szerepel.) Magyarország egy általános iskolai tanulóra évi 10 e Ft-ot, a gimnáziumban 20 e, szakképzésben 30 e, az egyetemen 60-70 e Ft-ot fordít.

nagyon kockázatos egyértelműen azt állítani, hogy az NSZK, Dánia, Hollandia, Belgium és Svédország oktatási beruházása bizonyult (vagy bizonyul) majd a legelőrelátóbbnak a technikai fejlődést illetően.

Hogyan viszonyítsuk (és rangsoroljuk) a magyar oktatásügyet az EKG országaihoz? A pénznemekben számított átlagokkal kerülünk közelebb a realitásokhoz, ha egyfelől az inflációt, másfelől a pénznemek átváltási arányát is számításba vesszük. Mit ért a forint tegnap és ma az egyes országok pénzneveihez viszonyítottan? Az NSZK-hoz mérve 20-30-szoros szorzószámot kellene alkalmazni. A márkával "közös nevezőre" lehetne hozni a többi pénznemet s így módon beállítani a táblázat sorrendjét. Végül is a "közös nevezőre hozott" átlag csupán egy tényezője a rangsorolásnak. Így becsülve, a magyar oktatás általános pénzügyi helyzetét — jóindulattal — az olasszal és a göröggel sorolhatjuk egy csoportba táblázatunk alsó mezőjén. Semmi sem indokolja, hogy a középmezőnyhöz számítsuk magunkat. Ha azt akarjuk, hogy a magyar oktatás érdemben járuljon hozzá a társadalmi-gazdasági kibontakozáshoz, akkor el kell végezni nálunk is az oktatásban az "eredeti tőkefelhalmozást", a valóságban is prioritást kell kapnia és ténylegesen a szellemi fejlődés "húzóágazatává" kell tenni.

A GNP-ből legalább 10-12%-ot kell biztosítani az oktatásra a kilencvenes években, mert enélkül ellehetetlenül.⁷

2. A kötelező oktatás időtartamának növekedése

A kötelező oktatás társadalmi követelményként a múlt század második felében vetődött fel és egymás után valósították meg az európai országokban. Jelentősebb változtatásokat, követelményemelést a közelmúlt évtizedeiben hajtottak végre a közoktatási rendszerekben. Az átalakítások után országonként az alábbi helyzet alakult ki a kötelező oktatás területén:

Anglia: 1970-től a 11 éves időtartamú iskoláztatási kötelezettség 5 éves korban veszi kezdetét a 2 éves előkészítő osztályban, ahol írni, olvasni és számolni is tanulnak. A 6 osztályos elemi elvégzése után 3 évet gimnáziumba vagy szakközépiskolába kell járni a tankötelezetteknek.

Belgium: Az 1983-ban hozott törvény emelte a kötelező oktatást 12 évre. 6 éves korban kezdődik és 18 éves korig tart. A 7 osztályos általános iskola után legalább 2 évet a középiskolában kell tanulni a nappali tagozaton. Az-

⁷Algériában a költségvetés 30%-át, Dél-Koreában több mint 20%-át fordítják az oktatásra, és a GNP-ből is magas arányban részesednek.

után nappali tagozaton folytatján vagy részidős oktatásban, vagy más elismert képzési formában kell részt venni.

Dánia: A 7 és 16 év közötti tanulók számára 10 éven át kötelező az iskolába járás: 7 osztályos általános iskolában és az azzal integrált 3 osztályos alsó tagozatos középiskolában.

Franciaország: A kötelező oktatás 10 évre terjed ki. Az 5 osztályos elemi után a 4 osztályos "kollégiumok" következnek. A tanulók nagyobbik része mind a 4 osztályt végigjárja, egy kisebb csoport szakmai előkészítő osztályokban tanul és pályát választ. A tankötelezettség utolsó éve a gimnáziumokban, a szakközépiskolákban, illetőleg a szakmai előképzőkben fejeződik be.

Görögország: A kötelező oktatás 9 éven át tart a 6 osztályos általános iskola és a 3 osztályos középiskola látogatásával.

Hollandia: A 12 évre terjedő tankötelezettség 5 éves korban veszi kezdetét. A 4-5 évtől a 12 évig tekintik egy ívnek az oktatást. A tanulók a 8 osztályos általános iskola után a 4 osztályos középfokú iskolákba járnak. De megengedett az is, hogy a 16. életév betöltése után részidős képzésben vegyenek részt, heti 2 napon esti iskolában (16-18 éves korú fiatal dolgozók képzése számára létesült iskolában).

Írország: Egy 1926. évi törvény értelmében a 6-15 éves korú népesség számára 9 éven át kötelező oktatásban részt venni: 8 évet általános iskolában és 1 évet középiskolában vagy szakmunkásképzőben. 4 éves kortól lehet iskolába járni.

Luxemburg: A 10 éves oktatási kötelezettségből 1 évet az óvodában kell eltölteni, főleg nyelvtanulással. A tanulóknak 9 év alatt arra nyílik lehetősége, hogy elvégezzék a 6 osztályos elemi iskolát és a 3 éves alsó tagozatos középiskolát. Szakmát és érettségit 14 éves tanulással lehet szerezni.

NSZK: A 6-18 év közötti korosztály számára kötelező az iskolai oktatás. 9 évig mindenkinek nappali tagozaton kell tanulnia. Majd az utolsó 3 évet középfokú oktatásban vagy részidős munka melletti esti oktatásban teljesítik a tankötelezettséget. A felsőoktatásba kerüléshez egy év előkészítőt is el kell végezni.

Olaszország: A tanulók 6 éves korban lesznek tankötelesek és 14 éves korig azok. A tanulási lehetőséget az 5 osztályos általános iskola és az alsó tagozatos középiskola 5 osztályának látogatása és elvégzése biztosítja. A 10 éves tankötelezettség bevezetésére a kormány javaslatot terjesztett a parlament elé, s ezt fokozatosan bevezetik.

Spanyolország: A tankötelezettség 8 év és 6-tól 14 éves korig tart. Az alsó, középső és felső tagozatú ciklusra osztott általános iskolában töltik

ki ezt a tanulók. Elkezdtek a 16 éves korig tartó kötelező oktatásra való áttérést.

Portugália: A Köztársasági Parlament 1986-ban elfogadott törvénye 6 évről 9 évre emelte az ingyenes kötelező oktatás időtartamát. A 9 éves időszak 3 tanulmányi ciklusból áll: 4 osztályos általános iskolai tagozatból, 2 osztályos általános iskolai felső tagozatból, amelyben előkészítés folyik a középfokra és 3 évig az egységes középfokú oktatásban, amely 6 osztályos.

Svédország (nem EGK-ország): 1962-ben a népoktatási törvény felemelte 10 évre az iskolába járás kötelezettségét, amelynek a tanulók a 9 osztályos általános iskolában és a középfokú iskolákban tesznek eleget. A pályaválasztási igényeknek megfelelően az általános iskola 3 felső osztálya gimnáziumi és szakmai tagozatra differenciálódik. A fő modell: a 3 + 3 + 3 + (2 - 3 - 4).

Magyarország: Eléggé lemaradt ezen a területen is. Célul kell kitűzni legalább az iskolakezdes előtt egy évvel a kötelező óvodát, azt, hogy a tanulók 70-80%-a eljusson az érettségig,⁸ a közös nemzeti műveltségi követelmények elsajátítását 16 éves korig, 16 éves kor után a képzési irányok szerinti differenciálást stb. A célkitűzésekhez tartozik a felsőfokon továbbtanulók arányának — távlatosan legalább — 100%-os növelése is. Magyarországon — Európában egyedülállóan — negyven éve nem volt szerkezeti változás, így átalakítandó a közoktatás szerkezete is. (Pl. 4 + 8-ra vagy/és 4 + 6 + 2-re, vagy/és 6 + 6-ra.) Két funkciójú 8 osztályos általános iskola a világ 156 országa közül csak 10 országban van!

Alaptendenciák az EGK-országokban:

— Általános törekvés, hogy az oktatási kötelezettség időtartamát tovább növeljék. Az átlag jelenleg 11 év, optimális határnak a 12 évet tekintik. Aki a felsőoktatásba törekszik, az több országban 19 éves korig tanul. Természetesen ezzel együtt a munkába állás ideje is kitolódik 16 évről 18-19 évre. Legalább az alsó középiskola elvégzését minden ország kötelezővé kívánja tenni nappali formában.

— Az időtartam növekedése módosította az iskolarendszer szerkezetét és az egyes iskolatípusokkal szemben támasztott társadalmi követelményeket. Az óvoda deklaráltan is iskola-előkészítő szerepet kapott 5 éves kortól. Három országban 4 éves kortól lehet iskolába járni. Megkezdődött az óvoda és az általános iskola integrálása.

⁸A középiskolába járók aránya 1980-ban Kanadában a korosztály 89%-a, Franciaországban 85%-a, az NSZK-ban 80%-a, Olaszországban 73%-a, Japánban 93%-a, az Egyesült Királyságban 83%-a, az USA-ban 100%-a volt. Ugyanez a felsőfokon: Kanada 32%, Franciaország 26%, NSZK 28%, Olaszország 27%, Japán 30%, Egyesült Királyság 29%, USA 57%, Hollandiában 1995-re 45%-ra tervezik.

— Az iskolarendszer megváltoztatásának néhány további tendenciája figyelhető meg a tankötelezettség emelésével összefüggésben:⁹

— az általános iskolán belül az óvoda és a kezdő szakasz egységben van ("gyermekközpontú" — egytanítós), differenciálódik a felső tagozat;

— az általános (elemi) iskolák többsége 6 éves, erre sok helyen 6 éves középiskola épül;

— a követelményekkel együtt emelik az osztályok számát;

— a legtöbb országban van alsó és felső középiskola;

— olyan egységes alsó fokú középiskola kialakítása irányába haladtak, amely az általános műveltségi színvonal emelését, az egyénileg orientált pályaválasztást és a munkába állást is elősegíti;

— kialakították a "részidős oktatás" modern változatát, főleg 16-19 éveseknek, mint a munka melletti tanulás egyik formáját a hét 2 napján;

— nőtt a 13 évet iskolában töltők aránya, egy országban 14 évig tanulnak, ha szakmát is kívánnak szerezni;

— a felsőoktatáshoz általában nem kell felvételi, ám záróvizsga és 1 éves előkészítő szükséges;

— erősödött a komprehenzív iskolák modellszerepe;

— terjednek a "Waldorf"-féle iskolák és metodikák.

Az oktatás minőségét természetesen sok más tényező is befolyásolja. Ilyen például a fakultáció, az alternativitás. A vizsgált országok oktatásügyét tanulmányozva felismerhető az a törekvés, hogy a fakultáció a tanulók egyéni érdeklődésének és adottságainak megfelelő fejlesztését biztosítsa, ily módon segítve a pályaválasztást is. Az EGK országainak a többsége a 10-12. életév után kezdi el a differenciálást elsősorban szabadon választott tárgyakkal és intenzív programokkal. A túl korai fakultáció e régióban nem kívánatos, mert siettetné, s esetleg elhibázottá tenné a pályaválasztást. Veszélyeztetné az értékékként kezelt esélyegyenlőséget is.

⁹Az alapvető demográfiai előrejelzések tervezetei azt mutatják, hogy csak Kanada, Franciaország és az USA lesznek képesek megőrizni az iskoláskorú népesség jelenlegi tömegét az elkövetkezendő 45 év alatt. Az összes többi fejlett ország 1980 és 2025 közötti beirakozottainak számában éles csökkenés lesz tapasztalható. 2025-ben pl. az NSZK-ban az iskolai népesség majdnem 35%-kal lesz alacsonyabb, mint 1980-ban, Olaszországban 24%-kal, Japánban és Nagy-Britanniában 15%-kal. Ezek a mozgások az iskolázás különböző szintjein beiratkozottak sokféle trendjének a kombinációját tükrözik vissza és hatással lesznek az oktatás reálfolyamataira is. Mivel a legtöbb országban határozatlan idejű a pedagógusok kinevezése, az iskoláskorúak csökkenése javítani fogja a tanár-diák arányt, és más területen is javulnak a feltételek.

3. A kötelező oktatás időnormáinak összehasonlítása

Az időnorma viszonylagos objektivitást fejez ki, különösen akkor, ha a kialakulásnak történelmi körülményeit ismerjük. A kötelező oktatás bevezetése mindenhol együtt járt az oktatási tényezők normásításával. Az egyik kapcsolódott a másikhoz. A tananyag meghatározásának és kötelező feldolgozásának velejárója volt a tanítási idő normásítása, a tanóra, a napi, a heti időbeosztás előírása, s a tanítás éves ütemezése. Bár az időnorma egységeit tudományos alapon biológiailag-pszichológiailag nehéz minden kétséget kizáróan igazolni, ám a pedagógiai tapasztalat elfogadta. Talán mert racionális: alkalmas a tanítás rendjének a megszervezéséhez, jó alapot ad a munka megtervezéséhez, de jó lehetőséget kínál az oktatás hatékonyságának ellenőrzésére is. Az időegységek helyes megválasztása viszonyítási alap, ha az oktatási rendszerek nyújtotta lehetőségeket akarjuk összevetni. A kötelező oktatás bevezetése állami garancia egyénileg és generációkban gondolkodva is arra, hogy meghatározott időhatárig a tanulás, a művelődés lehetősége biztosított legyen. Az időnorma e lehetőség objektivitását fejezi ki, ám részben viszonylagos, mert a garancia realizálása sok tényező függvénye.

A számítások metodikájához és a 2. táblázat megértéséhez, értelmezéséhez van néhány megjegyzésünk: a heti óraszámokat ténytámként kezeltük, az egyes országok hivatalos jelentéséből vagy más megbízható forrásokból vettük. Számításaink ezekből indultak ki. Az "összheti óraszám" következtetett adat, amely a kötelezőségi évei alatt látogatható osztályok heti óraszámainak összege. Ez a bázisszáma a kötelezőségi összórászámnak. Görögország, Spanyolország, Portugália adatai bizonytalanok, Írországról ez ideig nem találtunk elfogadható adatokat.

A kötelező óvoda, valamint a heti órák és éves tanítási napok maximumának figyelmen kívül hagyásával elvégzett időtartam-összehasonlítás jelzi, hogy az EGK-országok közül Belgium, az NSZK, Anglia, Hollandia, Franciaország kiemelkedik (1. ábra). Az időtartam vonatkozásában a magyar közoktatás akkor, de csak akkor helyezkedik el a középmezőnyben, ha úgy tekintjük, hogy az új oktatási törvény óta 16 éves korig kötelező az oktatás — és abban mindenki részt is vesz. Ezenkívül eltekintünk attól, hogy pl. Nyugat-Európában legalább 16 éves korig általános művelésben részesülnek a tanulók, nálunk viszont a szakiskola és a szakmunkásképző iskola alig nyújt általános műveltséget. Attól is el kell tekinteni, hogy nálunk 45 percesek az órák, valamint attól, hogy Olaszország és Spanyolország most emeli a kötelező oktatás időtartamát. Ha az 1985-ös oktatási törvény előtti hazai 8 általános

2. táblázat. A kötelező oktatás időnormái

	Kötelező oktatás évei	Évi tanítási napok*	Heti óraszám		Kötelező oktatás		
			alsó/felső határ	össze- sen	összóra	nap/hét	hét/év
Anglia	(1) + 11	190 200	28—40	340	12500	5	37
Belgium	10 + 2	200	28—38	368	13616	5 2 év részidő	37
Dánia	10	200	20—34	272	10064		37
Franciaország	10	200	27—31	294	10878		37
Görögország	9	150—180	23—35	236	7080— 8500		30—34
Hollandia	(1) + 11 + 1 részidő	200 240	22—33	318	11766— 14500	5—6	37—42
Írország	(2) + 9	190 200					
Luxemburg	(1) + 9	200 210	27—30	252	9324— 10500	6	37—39
NSZK	12	185—226	23—36	358	13246	5	
Olaszország	8**	200—215	24—40	219	7740	6	37
Portugália	9	200?	23—34	237	8769	5	37
Spanyolország	8**	200?	25—30	210	7770		37
Magyarország***	8 (10)	170—180	20—32	286	10 év 10333 8 év 8264	5	34

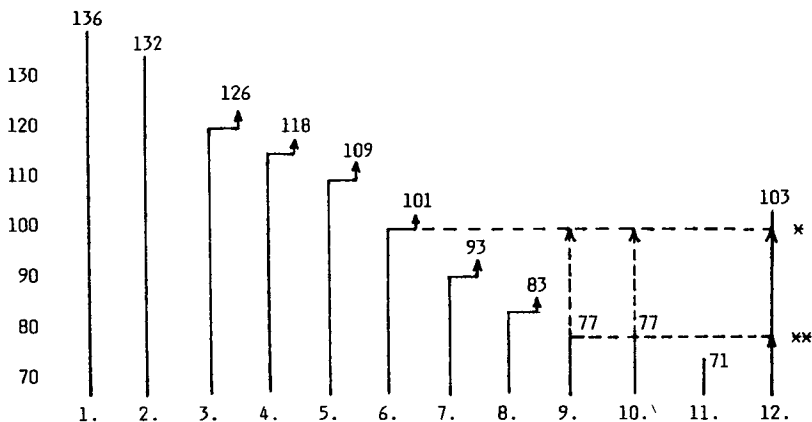
*A tanítási napok éves számát tekintve Japán az abszolút rangelső évi 248 nappal, az USA-ban 220 nappal tervezik emelni a tanítási napok számát.

**Változás alatt.

***Magyarország esetén a 10 osztályt számolni nem reális, mert a szakiskola és a szakmunkás-képző iskolák ebből a szempontból (általános műveltség nyújtás) sem teljes értékűek, pedig a tanulók többsége ebbe az iskolatípusba jár középfokon.

iskolát nézzük és nem számítjuk a nagyfokú lemorzsolódást, akkor az alsó csoportban vagyunk, és csak Görögországot előzzük meg.

Az éves tanítási napok átlaga 200 nap, szemben a mi elméleti 180 napunkkal! A heti óraszámokban is az alsó mezőnyhöz tartozunk, mégis állandóan ennek csökkentése van napirenden nálunk. (A rövid tanítási évet, valamint általában az oktatásra fordított elégtelen tanítási időmennyiséget semmivel sem

1. ábra. Az időnorma grafikonja

*10 osztályt feltételezve.

**8 osztályt feltételezve.

1. Belgium, 2. NSZK, 3. Anglia, 4. Hollandia, 5. Franciaország, 6. Dánia, 7. Luxemburg, 8. Portugália, 9. Olaszország, 10. Spanyolország, 11. Görögország, 12. Magyarország.

lehet igazolni, ez legfeljebb "kárpótlás" a pedagógusoknak az alacsony fizetésért, a tanulóknak pedig a rossz iskolai feltételekért!)

Az anyagi és az időráfordítás összehasonlítása számunkra egyáltalán nem lehet megnyugtató. Ez az összevetés — véleményünk szerint — érthetővé teszi, hogy miért van mindenből hiány a magyar oktatásügyben és azt is, hogy mit kellene tennie a kormánzatnak. Az időráfordítást az élcsoporttal összehasonlítva látható, hogy a kötelező, illetve az általános képzés ideje nálunk nagyon liberális, illetve vitatható és alacsony az évi tanítási hetek és napok száma, valamint a 45 perces tanóra. (Számítások szerint ezt figyelembe véve a magyar 8 osztályos általános iskola időkerete a legfejlettebb EGK-országokban 6,5, illetve 7 évnek felel meg. Ezt kellene a gyengén felszerelt, rossz körülmények között dolgozó általános iskoláknak kompenzálni. Ez nem reális elvárás. Bizonyára ennek is szerepe van abban, hogy — mint már említettük — pl. a velünk sok szempontból hasonló Ausztriától vagy Bajországától nemcsak az életszínvonalban, a termelékenységben, hanem a magatartásban, viselkedési, munka-, politikai kultúrában is nagyon lemaradtunk.)

Feladatunk az oktatásban az általános képzés pozíciójának erősítése, először a 16 éves korig tartó általános iskolai képzés kialakítása, az iskola szerkezetének megváltoztatása, majd a magyar közoktatás strukturális,

tulajdoni, irányítási, finanszírozási megújítása, a "maradékely" felszámolása. Az oktatás kiterjesztésének üteme és minősége elsősorban a rendelkezésre álló szellemi kapacitás (nappali tagozaton végzett pedagógusok, korszerűsített tanárképzés, továbbképzés, vendégtanárok meghívása, mobilitás) és pénzügyi, anyagi, technikai erőforrások mértékétől és allokációjától függ.

IRODALOM

- Tabajdi Csaba:** A magyar szellemi tájékozódás és az önarcképbemutató esélyei. = Valóság, 1988. 9. sz.
- Halász Gábor:** Új oktatáspolitikai tendenciák a nyugati országokban. = Magyar Pedagógia, 1985. 3. sz.
- Bessenyei István:** Felemás modernizáció? Az NSZK iskolareformjáról. Bp., 1988. OKI.
- Wolfgang Mitter:** Komprehenzív iskolák Európa-szerte. = Pedagógiai Szemle, 1986. 7—8. sz.
- Vajó Péter:** Pedagógusképzés, továbbképzés, "pedagóguskutatás" Nyugat-Európában. Bp., 1988. HÁTTÉR Kiadó.
- International Handbook of Education, 1983. 729. p.
- Altbach, Philip:** Comparative High Education. London, 1979.
- Anweiler, Oscar:** Bildungssystemen Europa. Basel, 1980.
- International Yearbook of Education. UNESCO, 1987.
- Vajó Péter:** A közoktatás néhány kérdése az Európa Közösség országaiban. = Pedagógiai Szemle, 1989. 7—8. sz.
- Vajó Péter:** Közoktatásunk európai felzárkózásáról. = Pedagógiai Szemle, 1989. 10. sz.
- Vajó Péter:** Kötelező oktatás az EKG-országokban. Bp. HÁTTÉR Kiadó.
- Vajó Péter:** Az EKG-országok közoktatásának összehasonlítása. Tankönyvkiadó.